

ЖАНРОВА ТИПОЛОГІЯ РОМАНІВ "МОБІ ДІК, АБО БІЛИЙ КИТ" Г. МЕЛВІЛЛА ТА "ЗЛОЧИН І КАРА" Ф.М. ДОСТОЄВСЬКОГО

Статтю присвячено проблемі жанрової типології романів Г. Мелвілла та Ф.М. Достоевського в аспекті співвідношення епічних та драматичних компонентів роману-міфу.

Жанрова типологія роману-міфу – це проблема, яка у своєму термінологічному вираженні є доволі новою для вітчизняного літературознавства. Але присмак новизни присутній і в поєднанні у назві нашої роботи романів "Мобі Дік" та "Злочин і кара". Тому почнемо з пояснень: наскільки, взагалі, необхідно, наскільки актуально типологічне дослідження цих романів?

Вивчення типологічних збігів, подібностей та аналогій у сучасній компаративістиці здійснюється не лише за умови існування безпосередніх творчих та особистих контактів між митцями та різнобічних проявів художньо-естетичного впливу (контактно-генетичний аспект) – тобто не лише тоді, коли аналіз охоплює "близькі" літературні явища. Праці відомих вітчизняних (Г. Вервеса, Д. Наливайка) і зарубіжних науковців (М. Конрада, В. Жирмунського, І. Неупокоевої, Д. Дюришина та ін.) засвідчують ще й продуктивність типологічного дослідження творчості "далеких" (з огляду на їх історичну та національну відмінність) письменників. Саме таку продуктивність мав на увазі проф. Ю.М. Лотман, коли писав: "...співставлення далеких (хронологічно та етнічно) літературних явищ надає можливість бачити типологічні риси з більшою виразністю, ніж це можливо при співставленні близьких" [1: 126]. Типологічне дослідження таких дійсно "далеких" творів, якими є романи Мелвілла і Достоевського, певною мірою відповідає кардинальним завданням сучасної гуманітарної думки – завданням виявлення структурно-типологічних рис загальної духовної історії людства, завданням осягнення світового літературного процесу у його єдності, безперервності та неподільності. До того ж сама "далекість" цих двох романів аж ніяк не є абсолютною.

Сьогодні не можна не розуміти, що "Мобі Дік" та "Злочин і кара" – твори, які існують в одному типологічному ряду. Їх рецепція поколіннями читачів і дослідників, яку багато десятиріч певним чином корегували процеси поширення неоміфологічної свідомості у всіх без виключення сферах суспільного та культурного життя, вже давно призвела до того, що обидва романи, і "Мобі Дік", і "Злочин і кара", сприймаються як романи-міфи. Вони постають як твори, що передбачили та провістили сучасні колізії суспільного та індивідуального буття. Їх пророчий зміст зумовлений енергією міфологічної та міфопоетичної свідомості обох митців.

Симптоматичним у цьому сенсі є той факт, що в американській культурі інтерес до Достоевського існував досить давно, ще з вісімдесятих-дев'яностих років XIX сторіччя, але по-справжньому глибоке та всебічне засвоєння художньої спадщини цього російського письменника почалося лише на початку наступного сторіччя [2: 245] – тобто Америка почала читати і засвоювати Достоевського саме у той час, коли відбувалося так зване "відродження Мелвілла", триумфальне повернення "Білого Кита" на батьківщину. Такий збіг не був випадковим. На тому етапі розвитку американської культури виникла потреба водночас в обох цих письменниках – і у Мелвіллі, і у Достоевському. На наш погляд, це є досить важливим аргументом на користь необхідності вивчення типологічних збігів у їх творчості.

Серед північноамериканських науковців вже визначилась певна частина дослідників, які розуміють доцільність такої спрямованості компаративістських мелвіллівських студій. Про це свідчить низка монографій: Кінгслі Відмер "Шляхи нігілізму: дослідження коротких романів Мелвілла" (1970); Фелікс С.А. Рістен "Облудні пророки в прозі Камю, Достоевського, Мелвілла та інших" (1972); Уолтер Р. Рід "Роздуми про героя: вивчення романтичного героя у літературі XIX сторіччя" (1974); Рів Ф.Д. "Білий чернець: дослідження творчості Достоевського та Мелвілла" (1989); Маргарет та Браян Баклі "Пошуки та наступність: аспекти тематичного роману" (2004) [3; 4; 5; 6]. У 1993 році у каліфорнійському університеті підготовлено дисертацію Річарда Каплана "Достоевський, Мелвілл та умовності роману: художні альянси" [7]. Цьому авторові належить декілька публікацій на цю ж тему [8].

Російські науковці в останні десятиріччя теж почали приступати до порівняльного вивчення творчості Мелвілла і Достоевського (статті Т.Д. Венедіктової "Люди и стены: Осмысление повседневности в литературе (Г. Мелвилл и Ф.М. Достоевский)" [9] та Р.Г. Назірова "Специфика художественного мифотворчества Ф.М. Достоевского (сравнительно-исторический подход)" [10]. У вітчизняному літературознавстві такі дослідження ще не здійснювались.

Наша зосередженість на типологічному порівнянні саме романів "Мобі Дік" та "Злочин і кара" зумовлена тим, що вони відіграли особливу роль у творчій біографії обох письменників. Процес зростання і кристалізації творчої свідомості і американського, і російського майстрів набув у цих романах максимальної сили і визначеності. Їх автори з'явилися перед сучасниками і світом у якості митців, котрі володіють правом промовляти досі нечувані істини про суспільство і людську природу. Мелвілл і Достоевський – кожен по-своєму і незалежно один від одного – вперше постають у романах "Мобі Дік" та "Злочин і кара" як митці-міфотворці, що створили свої власні, індивідуальні авторські міфи і індивідуальну міфопоетику, у якій було здійснено творче поєднання класичних міфів, біблійної християнської міфології, літературної міфології доби романтизму з новітніми політичними і моральними міфами та ідеологемами, що народжувались та існували у тодішній суспільній свідомості кожної з країн – і Америки, і Росії. В подальшому творчому розвитку, в наступних своїх романах, Мелвілл і Достоевський нарощували і розвивали засади міфопоетики, що вперше визначились в романах "Мобі Дік" та "Злочин і кара".

Серед завдань порівняльного дослідження міфопоетики цих романів однією з першочергових є, на наш погляд, проблема жанрової типології. Її актуальність зумовлена багаторічною історією вивчення жанрової сутності обох творів. Зокрема тим, що дослідження їх жанру, що здійснювались по обидва боки Атлантики, врешті-решт привели науковців до майже ідентичних питань теоретичного та термінологічного ґатунку.

І мелвіллознавці, і фахівці з творчості Достоевського досить давно встановили, що у жанровій формі цих романів наявні епічні та драматичні компоненти. Ще в 1932 році Джордж Хоманс писав, що у художньому мисленні автора "Білого Кита" домінуючі епічні принципи поєднано з принципами драматичного зображення [11: 69-73]. Майже водночас з'явилися інші погляди на наявність жанрової домінанти у цьому романі. Ван Вік Брукс та Льюїс Мамфорд стверджували, що "більшою мірою "Мобі Дік" є епічною поемою, ніж романом". Жанрове визначення, яке вони запропонували, було сформульоване так: "...роман є трагічним епосом" (саме "трагічним", на відміну від традиційного стародавнього героїчного епосу). Стенлі Гейст в своїй гарвардській дисертації, яка пізніше вийшла друком у вигляді монографії під назвою "Герман Мелвілл: трагічне бачення", підкреслював, що домінуючою темою "Кита" є величне трагічне світосприйняття. Чарльз Олсон та Френсіс Матіссен порівнювали "Кита" з трагедією або з симфонією у п'яти актах. Отже, питання про те, яка ж складова, епос або драма, є домінуючою у романі Мелвілла, залишається відкритим.

Непроясненою залишається й інша сторона питання: якщо одне з начал домінує, то яким саме чином вибудовуються його стосунки з іншим? Чи діє тут принцип синтетизму – епос і драма співіснують на засадах взаємозбагачення і взаємообміну, внаслідок чого відбувається або ж драматизація епосу, або ж епізація драматичного зображення? Чи їх стосунки визначає принцип синкретизму – епічне та драматичне зображення співіснують разом і, так би мовити, на рівних, без змін у своїй родовій сутності?

Майже таке ж коло питань склалося довкола роману "Злочин і кара" з часів, коли В. Іванов назвав його "романом-трагедією", та з часів, коли стало можливим вільне і конструктивне обговорення ідей М. Бахтіна стосовно поліфонічної та драматичної сутності романів Достоевського. Відомі полемічні випадки Г. Фрідлендера, В. Днепров, О. Чічеріна у бік М. Бахтіна та їх полеміка поміж собою дуже нагадують складнощі визначення жанрової форми роману "Мобі Дік", з якими зіткнулися північноамериканські дослідники. Визначення романів Достоевського як "романів-трагедій" (Вяч.Іванов), або ж як "драм у романі" (В. Днепров) досі співіснують як антагоністичні, кожне заперечує інше.

Автор цієї статті аж ніяк не намагається бути суддею у суперечках, до яких на протилежних континентах вдавались видатні літературознавці минулого сторіччя. Він бачить своє завдання в тому, щоб привернути увагу до можливості та, мабуть, і до необхідності перевести теоретичну полеміку в іншу площину.

Романи "Мобі Дік" та "Злочин і кара" є романами, змістовна та формальна сутність яких зумовлені міфологічною свідомістю їх авторів. Міфопоетика цих романів значною мірою походить від поетики міфу, якому ніколи не були і не могли бути притаманні певні жанрові ознаки. Міф – це зміст, що ніколи не втілювався у певній жанровій формі з тієї простої причини, що у давнину, коли виникали стародавні міфи, не існувало жодних літературних форм, які своїм буттям давали б міфу можливість визначитися і відокремитися від них у якості специфічного жанрового утворення. Жанрова форма міфу, як реалізованого у ній змісту, є варіативною, в ній все плинне, мінливе, хитке і неусталене. З цього приводу варто звернути увагу на те, що писав Б.М. Гаспаров про роман М. Булгакова "Майстер та Маргарита": "...відкритість, незамкнутість структури, безсумнівно, добре погоджується з жанром роману-міфу". Він також наголошував і на "невизначеності кордонів міфу, його готовності створювати свою проекцію в нових, все більш віддалених і все менш ясно окреслених сферах..." [12: 82].

Отже, стосовно романів "Мобі Дік" та "Злочин і кара", внутрішній художній простір яких побудовано за законами та принципами міфопоетики, мабуть, недоцільно ставити питання про те, згідно з яким принципом – синтетизму, або ж синкретизму – реалізується їх жанрова форма. Відповідь на питання про те, який з цих принципів є в ній визначальним, може бути одна – жоден з них.

Жанрове визначення, здатне адекватно відобразити жанрову своєрідність і сутність романів "Мобі Дік" та "Злочин і кара", – це визначення їх як романів-міфів. Жанрова форма роману-міфу виникає і реалізується не на основі синтетичного, чи синкретичного поєднання засад епічного і драматичного зображення дійсності. У такого роману інша (не синкретична і не синтетична) внутрішня художня "логіка" поєднання різних способів зображення буття – це "логіка", яку зумовлено самою сутністю міфу, його здатністю бути нічим не скутою, нічим не обмеженою художньою формою. Взагалі, слід вести мову про те, що **найголовніша жанрова ознака роману-міфу – це його перебування у нескінченному стані жанрової рефлексії**. Роман-міф постійно випробовує, прикидає до себе різні родові, жанрові форми і не зупиняється у цьому процесі. Саме тому так легко здійснюється у романах-міфах Мелвілла і Достоевського перехід від епічного зображення до зображення, у якому використовуються драматичні форми, і навпаки.

Типологічну подібність жанрової структури романів "Мобі Дік" та "Злочин і кара" зумовлює, таким чином, загальна здатність жанрової форми роману-міфу бути мінливою, неусталеною, полівалентною. Все це аж ніяк не заперечує необхідності вивчення трагічного змісту обох романів. Необхідно лише підкреслити, що поняття "трагічне" не слід застосовувати до визначення жанрової сутності романів "Мобі Дік" та "Злочин і кара". Трагічне – породження і, водночас, складова частина міфологічної свідомості та міфопоетики Мелвілла і Достоевського, невід'ємна формальна та змістовна складова жанру роману-міфу. Її вивчення в обох романах здатне відкрити подальшу перспективу досліджень жанрової типології цих творів.

Наостанку хочу додати, що типологічне порівняння міфопоетичної жанрової структури обох романів відкриває й іншу перспективу дослідницьких зусиль. Виникає можливість відшукати відповіді на питання про те, як у романі "Злочин і кара" поєднуються жанрові ознаки соціального, психологічного, філософського та авантюрного жанру, та яким чином у романі "Мобі Дік" сплавляються воедино прояви пригодницької (морської) оповіді з компонентами соціально-філософського жанру та жанру політичної алегорії. Полівалентна

форма роману-міфу надає різним жанровим ознакам обох творів можливість співіснувати і взаємодіяти у єдиному художньому цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лотман Ю.М. О типологическом изучении литературы // Проблемы типологии русского реализма. – М.: Наука, 1969. – С. 123-131.
2. Сохряков И.С. Творчество Ф.М. Достоевского и реалистическая литература США 20-30-х годов XX века (Т. Драйзер, Ш. Андерсон, Ф. Скотт Фицджеральд) // Достоевский: Материалы и исследования. Том 3. – Л.: Наука, 1978. – С. 243-255.
3. Kingsley W. The Ways of Nihilism: A Study of Melville's Short Novels. – Los Angeles: The California State Colleges, 1970. – 278 p.
4. Rysten Felix S. False Prophets in the Fiction of Camus, Dostoevsky, Melville, and Others. – Coral Gables, Florida: University of Miami Press, 1972. – 235 p.
5. Reed Walter L. Meditations on the Hero: A Study of the Romantic Hero in Nineteenth-century Fiction. – New-Haven: Yale UP, 1974. – 207 p.
6. Reeve F. D. The White Monk: An Essay on Dostoevsky and Melville. – Nashville TN.: Vanderbilt UP, 1989. – 186 p.; Margaret and Brian Bucley. Challenge and Continuity. Aspects of the Thematic Novel 1830-1950. – N.Y.: Norton & Company, 2004. – 257 p.
7. Kaplan Richard E. Dostoevsky, Melville and the conventions of the novel: Fictional alliances: Дис. Los Angeles: University of California, 1993. – 214 p.
8. Kaplan Richard E. Dialogism and the Bakhtinian Adventure Plot in Melville's The Confidence-Man // Melville Society Extracts. – 2005. – Vol. 128. – P.8.
9. http://shadow.philol.msu.ru/~forlit/Pages/Biblioteka_Vened_PeopleWalls.htm.
10. Литературный текст: проблемы и методы исследования. Вып. VI. Аспекты теоретической поэтики. – Москва-Тверь, 2000. – С. 33-47.
11. Nomans G. The Dark Angel: The Tragedy of Herman Melville // New England Quarterly. – 1932. – Vol. 5. P. 69-73.
12. Гаспаров Б.М. Литературные лейтмотивы: Очерки по русской литературе XX века. – М., 1993. – 214 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.03.2006 р.

Калиниченко М.М. Жанровая типология романов "Моби Дик, или Белый Кит" Г. Мелвилла и "Преступление и наказание" Ф.М. Достоевского.

Статья посвящена проблеме жанровой типологии романов Г. Мелвилла и Ф.М. Достоевского в аспекте соотношения эпических и драматических компонентов романа-мифа.

Kalinichenko M.M. Genre typology of H. Melville's "Moby-Dick" and F.M. Dostoevsky's "Crime and Punishment".

The article deals with the problem of genre typology of H. Melville's "Moby-Dick" and F. M. Dostoevsky's "Crime and Punishment" in the aspect of correlation of epic and dramatic components of a myth-novel.